

A DÖMÖLKI APÁTSÁG GAZDÁLKODÁSA A DUALIZMUS IDEJÉN

■ Boros Zoltán

BEVEZETÉS

Sokak számára a szerzetes szó hallatára a monostor csendjébe húzódó, a napjait imádsággal és elmélkedéssel töltő, kétkezi munkát végző, gyakran a tanácsadó szerepében fellépő bölcs képe jut az eszébe. Ez a középkori ideálkép azonban egyáltalán nem áll a 19. század magyarországi szerzetességére, így Szent Benedek rendjére sem. E monasztikus közösség tagjai a jozefinista egyházpolitikának köszönhetően 1786-ban a szétszórtság sorsára jutottak, és majdnem két évtizedig az egyházmegyék papságának soraiba tagozódva éltek, vagy világi munkaköröket láttak el. 1802-ben az I. Ferenc (1768–1835) által kiadott uralkodói rendelet értelmében azzal a feltétellel vehették fel ismét szerzetesi habitusukat, hogy a már korábban is végzett lelkipásztori munka mellett elvállalják tíz gimnázium fenntartását és tanárokkal történő ellátását.¹ A bencés szerzetesek – némi

18. századi előzmény után – valójában ekkor költöztek be nagyobb számban a városokba, és a *monostor* helyett, a tanító rendek mintájára, az iskola mellett álló *rendház* lett a lakóhelyük. Oktató, nevelő munkájuk révén² élénk kapcsolatot ápoltak a helyi társadalom számos szereplőjével, bekapcsolódtak a különböző egyesületek munkájába, és tudományos tevékenységük mellett esetenként közéleti szerepet is vállaltak.

Megélhetésük alapját a visszaállított bencés apátságok (Pannonhalma, Bakonybél, Tihany, Celldömölk, később Zalavár) birtokai képezték. A pannonhalmi főmonostorban a rendkormányzat és a növendékképzés kapott helyet, a filiális apátságok pedig általában a nyugalomba vonult szerzetes-tanárok számára biztosítottak lakóhelyet. A restitúciós rendelkezés mindazokat a javakat visszaadta a rendnek, melyeket az 1786-as föloszlatáskor elveszített. A középiskolák átvétele, majd a két főiskola fenntartása követ-

¹ Sörös Pongrác: A Pannonhalmi Főapátság története. Hatodik korszak. A rend új kora, új munkaköre. 1802-től napjainkig. 1. köt. Bp., 1916. (továbbiakban: Sörös, 1916.) 17–20. p. (A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története; 6/a.)

² A bencés rend közoktatásban vállalt szerepéről lásd: Katus László: A rend iskolái a 19–20. században. In: Mons Sacer, 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. 2. köt. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma, 1996. 255–263. p.

keztében jelentősen megnövekedett a rendtagok száma, egyúttal szellemi igénye is. A szerzetesek ellátásából, a tanárképzés felállításából és az iskolák fenntartásából fakadó gazdasági terhek jelentős munkát adtak a mindenkori főapátnak. Ezek fedezetét kezdetben az apátságok uradalmaiból származó jövedelemnek kellett biztosítania. A 19. század első felében a gazdálkodás lényegében még feudális keretek között folyt, a bevételek nagyobb része a jobbágyok járadékaiból származott. A birtokállománynak csak a kisebbik része volt a rend saját kezelésében, amit a jobbágyok robotja révén műveltek.³ Így volt ez a dömölki apátság esetében is, melyet a visszaállítás után előszeretettel emlegetnek kiscelli apátságoknak a források. De hol is voltak pontosan az apátság birtokai, és miként illeszkedett a bencés rend egészének gazdálkodásába a dualizmus idején? Ezt vizsgálom meg az alábbiakban.

A DÖMÖLKI APÁTSÁG BIRTOKAI A 19. SZÁZADBAN

A dömölki apátság birtokai az 1802-es visszaállítás idején két vármegyében helyezkedtek el. Egyrészt Vasban, a dömölki apátság közvetlen környékén, valamint ennek Kiscell mezővárossal közös határában; másrészt Veszprém vármegyében, a Somló-hegy lábánál, Vásárhely és Kisjenő települések között, Várdapusztán. Az uradalom magja a középkori dömölki templom mellett fekvő majorság volt, itt állt az ispánlakás, két cselédház és egy juhászlak. Magtárnak a náddal fedett középkori templom épületét használták, ami

mellett több gazdasági épület, valamint egy kemencével ellátott téglavető is állt. Az 1791 óta vásártartási szabaddal rendelkező,⁴ és egy kilométerrel keletebbre fekvő Kiscellben az apátság új épületén kívül egy nagyobb kertet is visszakaptak a bencések, de az ott álló lakatos- és kertészházat még a birtok állami kezelése idején értékesítették, bár a Helytartótanács a visszaállításig nem hagyta jóvá az adásvételt. Az uradalom tartozéka volt még a városban álló és rendszeresen bérbe adott mézárszék, három elidegenített szőlő a Ság-hegyen és két darab szántóföld a szomszédos Felsőmesteriben.⁵ A dömölki apátság Veszprém vármegyében is visszakapta javait: a somlói szőlőjét, egy kisjenői kúriát és egy bérbe adott házat, valamint Várdapusztát, ahol ekkor kilenc házaspár lakott. Ehhez a birtokrészhez egy kocsmá, egy malom és egyéb gazdasági épületek tartoztak.⁶

Itt kell megjegyezni, hogy 1802-ben a bencés rendnek mindössze 40 tagja volt életben, de közülük több időse és beteg szerzetes nem tudott bekapcsolódni a rend új munkakörébe. A fiatalabb és aktív rendtagok a győri és soproni gimnáziumokban kezdték meg a tanítást, míg a bakonybéli és tihanyi apátságok lelkipásztori feladatainak ellátására csak egy-egy plébánost tudott küldeni a főapát, és később is leg-

⁴ *Porkoláb István*: Celldömölk. Kismáriacell szabadalmas mezőváros története. Celldömölk, 1927. 73. p.

⁵ Ezt a birtokrészt néhány évvel korábban Gyarmathy János kívánta megvásárolni, de a Helytartótanács a visszaállításig nem hagyta jóvá az adásvételt. Mivel a két terület a későbbi forrásainkban nem szerepel, feltehető, hogy az eladás mégis megvalósult. *Pacher Donát*: A dömölki apátság története. Bp., 1912. (továbbiakban: Pacher, 1912.) 380. p. (A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története; 12/a.)

⁶ Pacher, 1912. 380-381. p.

³ *Csóka J. Lajos*: Szent Benedek fiainak világtörténete, különös tekintettel Magyarországra. 2. köt. Bp., 1969. 916. p.

feljebb egy jószágkormányzót kaphattak maguk mellé.⁷ Kiscellben azonban az a szerencsés helyzet állt elő, hogy az 1786-os feloszlatáskor Szily János (1735–1799) püspök engedélyt adott arra, hogy a közkedvelt kiscelli búcsújáráshely lelkipásztori feladatainak ellátására négy egykori szerzetes továbbra is helyben maradjon. Közülük hárman még a visszaállítás idején is itt éltek. A közösség vezetője az ekkor 53 éves Pausz Amand (1749–1810) házfőnök volt, mellette a 60 éves Rheinfeld (Renfeld) Tádé (1742–1814) és a vele egykorú Kubovics Remig (1742–1830) hitszónokként működött. A házfőnök a plébánia vezetése mellett egyúttal az uradalom jószágkormányzója is volt.⁸

A birtokok visszavétele után az első gazdasági év termése elegendőnek tűnt a szerzetesek ellátására, később azonban többször kapott a közösség természetbeni juttatásokat Pannonhalmáról. Erre a mezőgazdaságra alapuló gazdálkodás természeténél fogva szükség is volt, hiszen váratlan események bármikor bekövetkezhettek, mint például 1804-ben, amikor a dömölki gazdaság juhállományának túlnyomó többsége elhullott. Az apátságnak mobilizálható tőkéje egyáltalán nem volt, így a főapát anyagi támogatására volt szükség a sági szőlőknek a Batthyány családtól történő visszavásárlásához is.⁹

A dömölki apátság, filiális apátság lévén, nem rendelkezett teljes önállósággal a gazdálkodás terén. Ezt támasztja alá az tény is, hogy amikor 1832-ben először választott a pannonhalmi konvent

saját tagjai közül dömölki apátot Wekerle Gotfrid (1788–1836) személyében, többek között azt is előírta neki, hogy negyedévente adjon számot gazdálkodásáról a főapátnak, hogy minden év végén készítsen leltárakat a terményraktárak állásáról, és hogy a konvent szükségletén felül mutatkozó pénzfelesleget fizesse be a főmonostori pénztárba, a rend közös kiadásainak fedezésére.¹⁰ A közös terhekhez való hozzájárulás azonban nem csak azt jelentette, hogy az eladott termények árát be kell fizetni a központi pénztárba! 1837-ben például a frissen megválasztott Gácser Leó (1787–1856) apát azt az utasítást kapta, hogy természetben gondoskodjon a kőszegi bencés székház és gimnázium ellátásáról. Negyedévenként tizenkét pozsonyi mérő búzát, fele annyi szárnyasoknak való szemes gabonát, egy akó somlói pecsenyebort és évente négy darab hízott sertést kellett küldenie a vármegyében élő rendtársainak. A főapát azt is kérte, hogy a somlói borból évente csak huszonnégy akóval tartson meg az apátság saját szükségleteire, az ezen felüli termést feltétlen küldje Pannonhalmára, hogy a többi rendházba is tudjanak a jó minőségű borból juttatni. Cserébe évi tizenkét akó asztali bort ígértek Pannonhalmáról.¹¹

A dömölki apátság uradalmának tehát alapvetően a monostor lakóinak az ellátása volt a feladata, de ha felesleg mutatkozott, azt a rendi központ rendelkezésére kellett bocsátani, akár közvetlenül, akár más rendházak szükségleteinek kielégítése révén. Ebből kifolyólag a tartalékképzésre nem nagyon volt lehetőség, sőt, „*mihelyt valami nagyobb szükséglet mutatkozik, annak kielégítésére majd a híveket, majd a főapátot kérik segítségül*”

⁷ Pannonhalmi Főapátsági Levéltár (továbbiakban: PFL) Főapáti Levéltár (továbbiakban: FL) Staus personalis 1802–1885/6. 2–7. fol.

⁸ V.ö. A pannonhalmi Szent Benedek-rend tagjai, 1802–1940. Szerk. Schermann Egyed. 2. jav. és bőv. kiad. Pannonhalma, 1940.

⁹ Pacher, 1912. 383. p.

¹⁰ Pacher, 1912. 386. p.

¹¹ Pacher, 1912. 388. p.

– összegezte Sörös Pongrác (1873–1919), a rend történetírója.¹² Érdekesség, hogy ez a segítség néha egy másik apátságtól érkezett. Sárkány Miklós (1802–1891) bakonybéli apát például 1853-ban 500, 1864-ben pedig 1500 forinttal támogatta a celli rendtársait.¹³

GAZDÁLKODÁS A DUALIZMUS IDEJÉN

Hogy pontosan mekkora területen gazdálkodott az uradalom a dualizmus idején, azt Hollósy Jusztinián (1819–1900) dömölki apátnak a monostor törzsvagyonyáról 1876-ban tett jelentéséből ismerjük. Eszerint az apátságnak ekkor összesen 564 hold és 998 □öl¹⁴ földbirtoka volt, melynek több mint 85%-a Kiscell közvetlen közelében feküdt, a többi Várdapusztán.¹⁵ A birtokok felszereltségéről az 1909-ben felvett leltárak alapján tudunk képet alkotni, ami jól tükrözi a visszaállítás után bekövetkezett változásokat is.¹⁶ Ekkor a pördömölki majorban három cselédlakás és egy fafaragó műhely állt, valamint egy kovácsműhely, ami 1909-ben készült el. A már a visszaállításakor is itt álló juhakol közelében az 1840-es években egy hatvan méter hosszú istállót építettek, ami hetven szarvasmarha befogadására volt alkalmas, és amihez egy két méter magas téglafallal övezett marhaállás csatlakozott. A századfordulón egy tizenöt fiazatóval ellátott, földem nélküli sertésólat is telepítettek a majorságba. Az állatok ellátásához szükséges takarmány tárolásáról

két téglalábakon álló zsúpfedeles pajta, valamint az Árpád-kori templomból átalakított úgynevezett „Templompajta” gondoskodott. A gazdaságban megtermelt gabonát részben itt, részben az 1764-ben épült kolostor padlásán, majd az 1875-ben ehhez hozzáépített háromemeletes magtárban tárolták. A két utóbbi helyszínen 1000–1000 mázsa szemes gabona raktározását tudták biztosítani. A majorság leltárában még számos épület szerepel, így például az 1904-ben emelt szekérszín, ami tizenkét akácoszlopon állt, vagy az 1870-ben létesített, sározott sövény- és deszkafallal készített zsúpos méhes, de volt itt egy nyolcszögű lójárgány, bivalypatkoló kaloda, valamint több kút és árnyékszék is.¹⁷

A 19. és 20. század fordulóján a gazdálkodás fő színtere Kiscelltől keletre, a Marcal-majorba helyeződött át. Ennek oka, hogy a Dömölki-majorhoz tartozó, Kiscell és Nemesdömölk között fekvő apátsági földeket az egyre gyarapodó lakosság igyekezett házhely céljára megszerezni. Úgy tűnik, hogy a rend nem ellenezte ezt a törekvését, ugyanakkor csak a megfelelő áron volt hajlandó megválni a lakott területekkel szomszédos parcelláitól. A Marcal-majorban a kiengedés előtt csak egy cselédház, egy pajta és egy juhakol állt, vagyis az itteni legelőket juhtenyésztéssel hasznosították. 1894-ben ezt az akolt egy negyven szarvasmarha befogadására alkalmas ököristállóvá alakították át, a következő évben pedig egy marhaállást is készítettek hozzá. A századforduló után egy új, négylakásos cselédházzal, egy szekérszinnel és egy borjúállással gyarapodott az épületleltár, ami jól jelzi, hogy az extenzív gazdálkodásra jellemző juhtenyésztést ekkor váltotta fel az intenzív marhatartás.¹⁸

¹² Pacher, 1912. 393. p.

¹³ Uo.

¹⁴ Egy holdat 1600 □ölnek számítottak.

¹⁵ PFL Gazdasági Levéltár (továbbiakban: GL) Vegyes számadások, Dömölk, nr. 43.

¹⁶ PFL GL Számvevőség iratai (továbbiakban: Sz ir.) Celledömölk, Épület-leltár 1909–1912.

¹⁷ Uo. passim.

¹⁸ Uo. passim.

Település	Birtok neve	Birtok területe	Kataszteri tiszta jövedelme
Alsóság	dömölki apátsági szőlő	3 h 387 □öl	128 K 82 f
Somlóvásárhely	főapátsági szőlő	3 h 433 □öl	212 K 60 f
	dömölki apátsági szőlő	2 h 867 □öl	105 K 24 f
	zalavári apátsági szőlő	5 h 196 □öl	332 K 96 f
Összesen		14 h 238 □öl	779 K 62 f

A dömölki apátság jószágkormányzójának kezelésében lévő szőlőbirtokok 1909-ben

A harmadik majorság, a Várda és Kisvárda néven is emlegetett pusztá legrégebbi épületeit még a 18. században építették. Ekkor egy földszintes lakóház mellett egy cselédlakás, egy régi akol és pajta, valamint egy pince alkotta a majorságot. A Torna patakon álló malom és a hozzá tartozó molnárlakás is ekkor készülhetett.¹⁹ 1820-ban egy tehénistállót építettek ide, ami az 1900-as évek elején már olyan rossz állapotban volt, hogy csak raktárnak és fafaragó helyiségként használták.²⁰

Az uradalom szerves részét képezték a szőlőbirtokok. A dömölki apátság sági és somlói szőlőiben egy-egy prészház állt, az itt termelt bort az apátság kiscelli épületének pincéjében tárolták. A sági szőlőben 1840-ben építettek fel egy 50 m²-es zsindelellyel fedett pincét, amiben közel 200 hl bort lehetett elhelyezni.²¹ Fontos hangsúlyoznom, hogy ebben az időben a Somlón a kiscelli jószágkormányzó nemcsak a dömölki, hanem a pannonhalmi és zalavári apátságok szőlőbirtokát is kezelte. Ennek egyértelmű bizonyítéka, hogy a kormányzói kerület telekleltárába ezek az ültetvények is bekerültek, amint a fenti táblázat is mutatja.²²

A zalavári apátság szőlőjében álló, több mint száz négyzetméteres, a prészházat is magába foglaló épületet tiszti laknak hívták. Méretére jellemző, hogy két szoba, az ebédlő és a konyha mellett egy cselédszoba is tartozott hozzá. Ehhez egy kamra, egy kisebb istálló, valamint maga a pince csatlakozott, utóbbi 400 hl bor befogadására volt alkalmas. A legrégebbi prészház a pannonhalmi szőlőben volt, ezt a kőpincét 1760 körül építették, de az épületleltár megjegyzése szerint bor tárolására ekkor már egyáltalán nem volt alkalmas.²³

PÉNZÜGYEK

Visszatérve Kiscell mezővárosába, egy pillantást kell vetnünk a pénzbevételek alakulására is. A forrásaink alapján megállapítható, hogy bár nem volt az uradalomnak saját kocsmája, a kisebb királyi haszonvételekből, vagyis a regálékból, mégis származott némi bevétel. A legfontosabb regálénak az italmérés joga számított, ami nemcsak a bor, hanem a sör- és pálinkamérést is magában foglalta. Mivel búcsújárás miatt egész évben nagy tömeg fordult meg a településen, sokan nyitottak üzletet a templom körül kiépült utcákban, és kiki a maga fogadójában, üzletében vagy akár saját házában tarthatott fenn csapadékot, amennyiben a megfelelő összeget kifizette a földesúrnak. Ennek kö-

¹⁹ PFL GL Sz ir. Vegyes számadások, Dömölk, nr. 66.

²⁰ PFL GL Sz ir. Celldömölk, Épület-leltár 1909–1912.

²¹ Uo.

²² PFL GL Sz ir. Celldömölk, Telek-leltár 1909–1912.

²³ PFL GL Sz ir. Celldömölk, Épület-leltár 1909–1912.

szönhetően az apátságnak az igénylők számától függően néha több, néha kevesebb bevétele származott az italmérsérből. Az 1870-es évek végén ez az összeg meghaladta a 800 forintot,²⁴ amiből 710 és ½ forint volt a tizenkilenc kocsmatartó által befizetett összeg. A kocsmárosok és vendéglősök közül heten fizettek 60 forintot, ami feltehetően egy teljes évi bér volt, míg a többiek vagy nem a teljes évre, vagy nem minden termékre kaptak engedélyt. Tizenhárom boltos kifejezetten azért fizetett egyenként 10 és ½ forintot, hogy pálinkát is mérhessen az egyébként más jellegű termékeket árusító üzletében. Többször előfordult, hogy a bérlők nem tudtak határidőre fizetni, míg mások engedély nélkül próbáltak meg szeszest italt árusítani. Az ebből fakadó perek nemcsak nagy kiadással jártak, de a behajtási kísérletek erkölcsi aggályokat is felvetettek a helyi hívőkben a bencésekkel szemben. Ezért ragadta meg a kínálkozó lehetőséget 1879-ben Hollósy Jusztinián, aki 12 000 forintért eladta az italmérés jogát egy helyi vállalkozókból álló társaságnak.²⁵ Minthogy az eredeti szerződést nem ismerjük, csak Hollósy egy leveléből következtethetünk arra, hogy egy zsidó kereskedőkből álló csoport szerezte meg ezt a jogot. Ebből a levélből az is kiderül, hogy voltak olyan kocsmárosok, akik elismerték, „*hogy az apátság kegyes uruk volt, holott pedig azelőtt mindenkor készek voltak velünk viaskodni és ellenünk beszélni*” – írta levelében a dömölki apát.²⁶

Megjegyzendő, hogy a szentszéki és minisztériumi jóváhagyás után a beér-

kezett vételárból csak tízezer forintot küldött el Pannonhalmára az apát, míg kétezer forintot a főapátságtól érkező évi 2000 forintos segély fejében magánál tartott.²⁷ A főapát a befolyt összeget a dömölki apátság törzsvagyonához csatolva, járadékkölcsön-kötvény formájában Pápa város adóhivatalánál helyezte el, aminek évi 6%-os kamata az apátságot illette.²⁸ De miért volt szükség a 2000 forintos segélyre?

Az eddig elmondottak alapján azt láthattuk, hogy a dömölki apátság uradalma három majorságból és némi szőlőbirtokból állt, és hogy körülbelül 500 holdat tett ki a nagysága. Ez azonban elenyésző a főapátság 30.000 holdat, a tihanyi apátság 15.000 holdat és a pannonhalmi főapátsághoz 1885-ben visszaváltott zalavári apátság 8000 holdat meghaladó birtokához képest.²⁹ A kis birtokméret, valamint a 19. század közepére elavulttá váló, a juhtenyésztésen és a monokultúrárs gabonatermesztésen alapuló extenzív gazdálkodásból származó jövedelem már nem volt elegendő az ebben az időszakban 5-6 tagot számláló közösség szükségleteinek kielégítésére.

Az apátság nehéz helyzete ismert volt a rend egésze előtt is. Az 1875-ös nagykáptalan alkalmával például a tihanyi apát kilátásba helyezte, hogy amennyiben a káptalan hozzájárul, szeretné értékesíteni a tihanyi apátság tósoki részirtokát, és az ebből szár-

²⁷ PFL FL FH VII. c. 1880. március 19., 178/1880., 323/1880., 365/1880., 409/1880.

²⁸ PFL FL FH VII. c. 1880. március 19. 648/1880.

²⁹ Fülöp Éva Mária: A rendkormányzat gazdasági irányító közegei a magyar bencés kongregáció 19–20. századi gazdálkodásában. A gazdaszat (res oeconomica) szerepe a rendi gyűléseken. In: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. 2. Szerk. Illés Pál Attila, Juhász-Laczkó Albin. Bp., 2012. (továbbiakban: Fülöp, 2012.) 1048. p. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák; 7.)

²⁴ Ebben az esetben az osztrák értékű forintról van szó.

²⁵ PFL FL Főapáti Hivatal iktatott iratai (továbbiakban: FH) VII. c. 1880. március 19. A dömölki apát 117/1879. számú levele.

²⁶ PFL FL FH VII. c. 1880. március 19., 206/1880.

mazó bevételt a dömölki apátságnak engedné át.³⁰ Ez a felajánlás azonban nem jelentett volna hosszútávú megoldást. Az apátság dotálásának kérdése az 1878-as nagykáptalanon a rendi terhek megosztása kapcsán ismét napirendre került. A vita lényege abban állt, hogy a főapát álláspontja szerint a filiális apátságok, különösen Tihany és Bakonybél, nem járulnak hozzá kellő mértékben a közös kiadásokhoz. Véleménye szerint a főapátság viseli az iskolák fenntartásának és az egyéb kegyúri terheknek a súlyát, amihez az apátságok csak a földváltásáért járó kamatai és a közös gyapjúértékesítés révén járulnak hozzá, ez pedig nem áll arányban az apátságok birtokainak nagyságával. A vitában felszólaló tihanyi apát elismerte, hogy a dömölki apátság valóban támogatásra szorul, és Bierbauer Lipót (1841–1917) győri jószágkormányzó is sürgette a kérdés mielőbbi megoldását. Hollósy Jusztinián hozzászólásában kijelentette, hogy az apátság 500 holdas uradalmából mindössze 240 hold a művelésre alkalmas szántóföld, ezért a megélhetésük ugyan biztosított, de beruházásokra például már nincs elegendő pénzüik. Mivel a monostor rendszeresen a főapátság segítségére szorult, kérte, hogy nevezzék meg azt a rendi közeget, ahová kéréseivel fordulhatna. Végül a főapát javaslatára a káptalan úgy döntött, hogy a főapátság terhére évi 5000 forinttal kell támogatni a dömölki apátságot, a számadás kötelezettsége és a felülvizsgálat lehetősége mellett.³¹ A végleges megoldást az 1890. évi nagykáptalan hozta meg. Ekkor elvi döntés született arról, hogy

a filiális apátságok javait is közvetlenül a központból kell kormányozni, az apátok jogos többletigényeinek fedezésére pedig a rendtagoknak járó honoráriumon felül évente 2000 forint tiszteletdíjban részesülnek.³²

A gyakorlatban azonban csak lassan rendeződtek a pénzügyi kérdések. A főapát a Központi Jóságkormány 1894. március 10-én tartott ülésén vetette fel, hogy „... Kis-Czell ellátása is a többi apátság mintájára szerveztessék.”³³ Fehér Ipoly azt nehezményezte, hogy a Pannonhalmáról rendszeresen érkező pénzeket az apátság mindig teljesen elkölti. Ezen úgy kívánt változtatni, hogy a továbbiakban – a többi apátsághoz hasonlóan – csak előzetes költségvetés benyújtása alapján finanszírozhatta a központ a rendkívüli kiadásokat.³⁴

A GAZDÁLKODÁS MENETE

Ha a dömölki apátság birtokain zajló gazdálkodásáról valós képet akarunk kapni, akkor a bencés rend egészének gazdálkodására is kell néhány sort szentelnem. „A főapátsági javak főfelügyelete s a javak tekintetében való végső intézkedés [...] a rendi élet természete szerint a főapátot illette és illeti” – fogalmazott a kortárs Sörös Pongrác.³⁵ A főapát ezt a jogkörét nem egyedül gyakorolta, hanem megosztotta a rendkormányzat különböző szintű testületeivel, elsősorban a gazdasági tanáccsal, amit korszakunkban Központi Jóságkormánynak neveztek, és a főapát valamint a perjel mellett a központi jószág-

³⁰ PFL FL Káptalani iratok (továbbiakban: KI) 1875. Jegyzőkönyvek. Hatodik ülés. Folio nélkül.

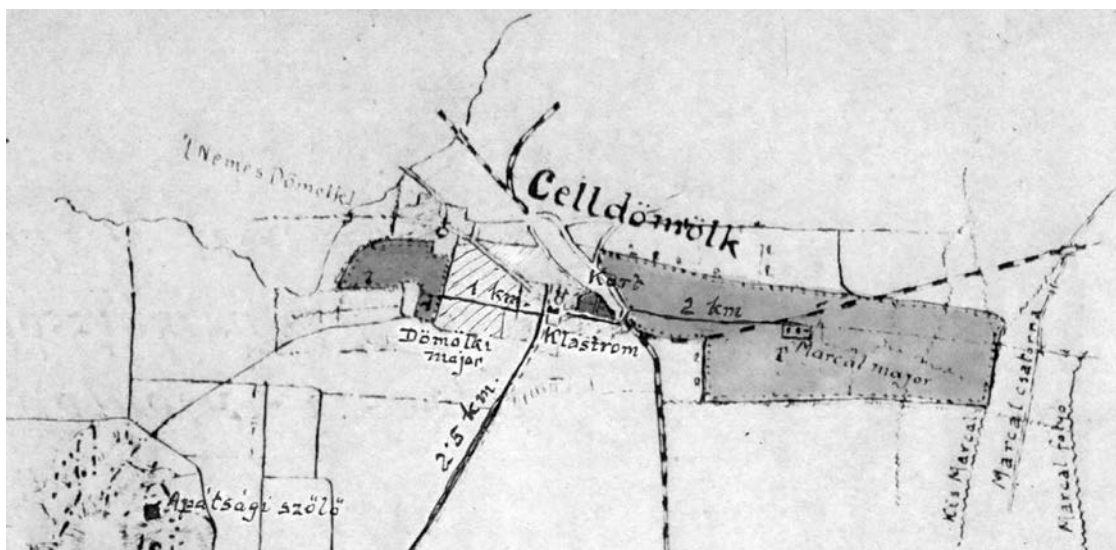
³¹ PFL FL KI 1878. Jegyzőkönyvek. 4-ik ülés, 1878 augusztus 23. Harmadik és negyedik ív, szám nélkül.

³² PFL FL KI 1890. Az 1890-iki nagykáptalan határozatainak kivonatos ismertetése. II. 2.

³³ PFL GL Központi Jóságkormány jegyzőkönyvei (továbbiakban: KJ) 1892–1896. 45. p.

³⁴ PFL GL KJ 1892–1896. 45–46. p.

³⁵ Sörös, 1916. 328. p.

A dömölki apáttság Vas megyei birtokai a 20. század elején
(PFL Térképtár G 196/2., részlet)

kormányzó is a tagja volt.³⁶ Utóbbi feladatkörét Vaszary Kolos (1832–1915) főapát már székfoglalása évében újrászabályozta. A nyolcpontos utasítás általános felügyeletet biztosított a központi kormányzónak a fiókapátok gazdálkodása felett, és kötelességévé tette a gazdasági utasítások végrehajtásának ellenőrzését, a jószágkormányzói pénztárak és a kezelőtisztek magtári- és munkanaplóinak véletlenszerű revízióját, a központnak beküldött gazdasági dokumentációk valóságtartalmának vizsgálatát, valamint a fizetési határidők betartásának pontosságát.³⁷ Amikor 1891-ben Kovács Ábel (1832–1895) halála után Lóskay Jeromos (1836–1898) vette át ezt a hivatalt, kinevezési okmányának már az első soraiban nyomatékostot-

ta a főapát, hogy nemcsak a főapáttság uradalmának, hanem – az egy-két évtizeddel később használt kifejezéssel élve – az egész kongregáció gazdasági kormányzójává nevezte ki.³⁸

A birtokok centralizált igazgatása azt is magával hozta, hogy megkezdődött az egyes gazdaságok mezőgazdasági üzemtervének szisztematikus összeállítása. Ezt a munkát Fehér Ipoly (1842–1909) főapát Pallos Kajetán (1868–1938) főszámvevőre bízta, aki a gazdatisztek által összeállított és a jószágkormányzók által jóváhagyott tervezeteket a Magyaróvári Gazdasági Akadémia Gazdasági Tanácsadó Bizottságának küldte el bírálatra. A komáromi kerületben már 1901-ben elkészült ez az összeállítás, a dömölki gazdaságé csak 1905-ben került sorra. Több mint félelvi gyűjtőmunka és a helyszíni szemle után úgy értékelte a főszámvevő, hogy a rendkívül tagolt és szétszórt birtokstruktúra következtében csak az addig is gyakorolt szabad gazdálko-

³⁶ A témáról részletesen lásd: Fülöp, 2012. 1047-1062. p. és Boros Zoltán: Központi Jószágkormány vagy Gazdasági Tanács? Adalékok a Pannonhalmi Főapáttság dualizmus kori birtokigazgatási rendszeréhez. In: Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapáttság Gyűjteményeinek Értesítője 2. Szerk. Dénesi Tamás, Dejcics Konrád. Pannonhalma, 2014. 185-198. p.

³⁷ PFL FL FH VI. a. 183/1885.

³⁸ Uo.

dás folytatása látszik kivitelezhetőnek; ugyanakkor a szántóföldek rendszeres trágyázása és a megfelelő kultúrnövények üzemtervbe való felvétele révén elképzelhetőnek tartotta, hogy biztosítani lehet a gazdaság egyenletesebb jövedelmezőségét.³⁹

Ezekkel az intézkedésekkel a filiális apátságok gazdasági értelemben a főapátság gazdasági kerületeivel váltak egyenragúvá. Az apátsági jószágkormányzók külön gazdasági pénztárral rendelkeztek, mely elkülönült az apáti és a házgondnoki pénztáraktól. Ebbe a gazdasági pénztárba folytak be a mezőgazdasági termelésből és a bérletekből származó bevételek. A kiadási oldalon a művelési költségek, bérek, adók, kegydíjak, orvosi és ügyvédi költségek szerepeltek. A pénztárban felhalmozódó összeget terhelte még a központi költségek címen kivetett évi átalány. A kiadásokon és az üzemtőkén felül felhalmozódó összeget, mint a gazdaság tiszta jövedelmét negyedévenkénti elszámolás kötelezettsége mellett be kellett fizetni a központi gazdasági pénztárba. Ez azt is jelentette, hogy míg a század elején az úgynevezett kegyúri terheket, vagyis az egyes apátságokhoz tartozó templomok, plébániák és iskolák fenntartását az egyes apátságok saját jövedelmükből fedezték, addig ez a század végére a pannonhalmi központi fizetőpénztárból, az apáti pénztárakon keresztül történt. Az egyes jószágkormányzóknak csak a természetbeni juttatásokról kellett gondoskodnia, előre benyújtott és a központ által jóváhagyott jegyzékek alapján.⁴⁰

A gazdasági pénztárba befolyt összegek felesleges utalásait elkerülendő az uradalom tiszta jövedelmét – a központi utasításokhoz igazodva – közvetlenül az apáti pénztárba is áttehették, de ott, mint a központból érkező bevételt kellett számon tartani. A dömölki és a bakybéli apátság ebben az időszakban is csak részben tudta fedezni saját kiadásait, így időről-időre jelezni kellett a pannonhalmi fizetőpénztár felé, hogy mekkora dotációra van szükségük. Az ingatlaneladásból származó összegeket viszont közvetlenül a pannonhalmi központi pénztárba kellett eljuttatni, amit ott az egyes apátságok nevében nyilvántartott törzstőkéhez csatolva kezeltek, és többnyire értékpapírokba fektettek.⁴¹

A MODERNIZÁCIÓ ÚTJÁN

Amennyiben írásom egy klasszikus uradalomtörténeti tanulmány lenne, ezen a ponton kellene áttérnem a mezőgazdasági termelés adatainak vizsgálatára. Számba kellene vennem a különböző üzemágakat, azok termelékenységét és jövedelmezőségét, és mindezeket táblázatokkal illene alátámasztanom. Minderről a terjedelmi korlátok miatt le kell mondanom. Egyetlen példával mégis szeretném illusztrálni azt a bencés uradalmakban a 19. század végén lejátszódó modernizációs folyamatot, amely a dömölki apátság birtokait is érintette.

A Központi Jószágkormány 1893. október 26-án foglalkozott a dömölki apátság uradalmának fejlesztési tervével, mikor is a „Főapát úr Ő Méltósága az ülés első tárgyául Kis-Czellben a gazdaságnak intenzívvé tételét jelölte ki.”⁴² Az addigi gyakorlat az volt, hogy évente cirka 40 holdat vetettek be cukorréppal,

³⁹ PFL FL FH VI. a. 701/1905. Jelentés a dömölki jószágkerület ismertetéséhez szükséges adatokról.

⁴⁰ PFL FL FH VI. a 114/1895. Szabályok a kerületi gazdasági pénztárak kezelésére. 1–3. ív.

⁴¹ Uo. 3. ív.

⁴² PFL GL KJ 1892–1896. 30. p.

ami a vasút közelsége, vagyis az olcsó szállítás miatt különösen jövedelmező megoldásnak bizonyult.⁴³ Bierbauer Lipót gazdasági tanácsos azonban megjegyezte, hogy ez a növény nagyon kiszorolja a földet, ezért csökken minden évben a belőle származó jövedelem, így véleménye szerint a talajerőt sürgősen pótolni kell. A műtrágyát erre nem találta alkalmasnak, mert ekkoriban csak egyféle elemet pótolhattak egy-egy szerrel, így többfélélet kellett volna egyszerre használni, ami túlságosan költségesnek bizonyult. A legcélravezetőbb megoldásnak az istállótrágya mennyiségének növelése látszott, így a marhahizlalás bevezetését javasolta.⁴⁴

Ennek első lépéseként át kellett alakítani a Dömölki-majorban lévő tehénistállót, majd a tehenek számának fokozatosan csökkentése mellett 10 ökröt azonnal be kellett állítani hizlálásra. A Marcal-majorban tartott 600 birkát el kellett adni, és helyükre egy 35–40 marha befogadására alkalmas istállót kellett építeni.⁴⁵ Az eladásra szánt tehenek és juhok 1894 márciusában még olyan rossz állapotban voltak, hogy nem lehetett őket értékesíteni, és a további hizlálás érdekében száz mázsa kukorica vásárlását javasolta a jószágkormányzó.⁴⁶ Ugyanekkor a Várdai-majorban is át kellett térni a marhahizlálásra. A legelőn tartott gulya lecserélésére 30 hízóökör vásárlását irányozták elő, és a következő évben egy új istálló építését is tervbe vették. Az itt keletkezett trágyát a fi-

loxérával sújtott somlói szőlőkben kívánták felhasználni.⁴⁷ A főapát az új feladathoz szükséges alapismereteket rendtársától, Luncz Alajos (1848–1928) jószágkormányzótól is megkövetelte: „De kérem kormányzó urat arra is, tegye a hizlálást, mint a gazdaságnak specialitását, kellő felügyelet és ellenőrzés céljából, tüzetes tanulmánya tárgyává.”⁴⁸

Érdekesség, hogy a birkaeladásból származó bevétel sorsáról vitatkozva a Központi Jószágkormányban ekkor született meg az az elvi döntés, hogy hasonló esetekben a befolyt pénzt ne a központi fizetőpénztárba helyezték el, hiszen az a folyó kiadások fedezésére szolgál, hanem új állatok vásárlására fordítsák, és azt a továbbiakban az illetékes jószágkormányzó forgatókönyv szerint kezelje.⁴⁹

ZÁRSZÓ

A dömölki apátság uradalma a 19. század elején csak a helyben élő közösség megélhetését biztosította, míg a század végén már szerves részét képezte a bencés kongregáció birtokegyüttesének. Ez a centralizált gazdálkodás csorbította ugyan az apátok jogkörét, de nélkülözhetetlen volt az uradalmak modernizációjához, amit önerőből nem tudtak volna végrehajtani. A pannonhalmi gazdasági kormányzat irányítása mellett bevezetett intenzív termelési formák révén a dömölki apátság birtoka is olyan mezőgazdasági üzemmé vált, melynek jövedelme az egész bencés közösséget szolgálta.

⁴³ 1894-ben a büki cukorgyár vette át a termést.

PFL GL KJ 1892–1896. 35. p.

⁴⁴ PFL GL KJ 1892–1896. 30–31. p.

⁴⁵ PFL GL KJ 1892–1896. 31. p.

⁴⁶ PFL GL KJ 1892–1896. 42–43. p.

⁴⁷ PFL GL KJ 1892–1896. 31–32. p.

⁴⁸ PFL FL FH VI. a. 555/1895.

⁴⁹ PFL GL KJ 1892–1896. 36. p.